

УДК 342(477)

Гусарев С. Д.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті автор розглядає проблематику формування громадянського суспільства в Україні через призму розвитку правової сфери, а саме — розвитку юридичної діяльності, яка здійснюється у формах юридичної практичної та юридичної навчальної діяльності. При цьому акцентується увага на ролі морального фактора в юридичній роботі.

Аналізуються окремі проблеми та перспективи реформування інститутів судової влади, адвокатури, а також системи юридичної освіти в Україні.

Питанням громадянського суспільства в сучасній літературі приділяється достатньо уваги, що свідчить не тільки про актуальність, перспективність даної проблематики, а й про наявність цілої низки невіршених завдань стосовно організації суспільного життя в сучасній Україні.

У наукових дискусіях, які тривають з приводу побудови правової держави та громадянського суспільства, йдеться не тільки про суспільство та його інститути, а й про інститути політичної влади, про порядок взаємодії останньої з окремими групами (верствами) населення та окремо взятими індивідами. Тому в полі зору юристів-науковців поряд з питаннями суспільного походження перебувають питання й суто державного характеру. Автори намагаються окреслити той ідеал держави, яка б взаємодіяла з громадянами та їх об'єднаннями на основі ідеалів права, справедливості. А це означає, що проблеми формування громадянського суспільства нерозривно пов'язані з проблемами формування правової держави.

На підтвердження цієї тези доречно згадати найважливіші принципи функціонування громадянського суспільства, які були обґрунтовані ще в працях Г. Гегеля, а саме: власність, особиста свобода, публічність, вільно сформована громадська думка, справедливі й суворо дотримувані закони. Отож ще раз згадаємо сформовану в концепції громадянського суспільства думку: сильна правова основа, правосуддя і засоби для їх ефективного функціонування — необхідні передумови формування громадянського суспільства [1].

В цьому ракурсі привертають до себе увагу питання розуміння права, розвитку правової системи України, в тому числі й питання розвитку юридичної діяльності, її окремих сфер, форм, методів та напрямів здійснення. Спробуємо обґрунтувати цю тезу.

1. Формування громадянського суспільства пов'язується безпосередньо з посиленням ролі права, правових основ життєдіяльності соціальних об'єктів, а процес поширення регулятивних можливостей права не уявляється без розширення участі фахівців правової сфери, що свідчить про авторитетність юридичної професії.

2. Функціонування громадянського суспільства пов'язується з правовими формами функціонування державної влади, обмеженням її свавільного впливу правовими законами, що також свідчить про підвищення ролі юристів, ролі права в цілому, як основного засобу вирішення соціальних протиріч.

3. В теоретичній моделі громадянського суспільства всі суб'єкти суспільних відносин повинні мати формальну рівність перед силою закону або власного наказу, бути надійно захищеними від всякого роду протиправних посягань і мати можливість завжди звернутись за захистом, отримати правову допомогу з боку фахівців. Цей фактор також свідчить про необхідність функціонування інститутів правової допомоги та правової охорони, які формуються із професійних юристів.

4. Громадянське суспільство — це суспільство, яке функціонує на ідеях свободи і справедливості, які відображені в правовій ідеології та системі законодавства даного суспільства. Втілення цих ідеалів у площину реального життя здійснюється за допомогою судових органів, які за своєю суттю покликані втілювати в життя закон, а разом з ним і соціальну справедливість. В свою чергу діяльність судів — це лише один із напрямів юридичної діяльності.

5. Поширене втілення права у різні сфери життєдіяльності громадянського суспільства передбачає врахування ще одного фактора — ступінь готовності населення до сприйняття, розуміння та виконання правових настанов. В цьому аспекті великі надії покладаються на систему юридичної освіти і

правового виховання населення, що також свідчить про необхідність активізації роботи у сфері юридичної наукової діяльності.

Крім вищезазначених факторів слід зупинитися також на питаннях ролі права у сферах економіки, політики, у сфері міжнародних відносин під час вирішення міждержавних та міжнаціональних конфліктів, у сфері охорони природи, збереження енергоресурсів, що є болючими та життєво важливими питаннями сучасного суспільства. Але навіть з наведеного видно, що всякі наміри спрямовані у напрямку соціального прогресу — тобто у напрямку формування громадянського суспільства в Україні — повинні пов'язуватись із підвищенням авторитету права, посиленням правових основ державного та суспільного устрою, із вдосконаленням всіх сфер та напрямів юридичної діяльності.

На цій підставі доречним буде зупинитися на характеристиці окремих видів професійної діяльності юристів з метою виявлення тенденцій, що склалися, та визначення шляхів розвитку, які уявляються на перспективу.

Одним із важливих видів юридичної діяльності визначається судова діяльність, яка за своїм функціональним призначенням має забезпечувати правосуддя [2]. В умовах правової держави та громадянського суспільства роль суду уявляється більш вагомюю ніж та, яку виконують суди України сьогодні.

Ще не склалось у сучасному українському суспільстві належного ставлення до судової влади, як до істини в останній інстанції. І причин тому, які мають об'єктивний характер, можна знайти достатньо. Однак, привертають до себе увагу також і вади суб'єктивного характеру, що пов'язуються з проблемою формування корпусу висококваліфікованих суддів.

У зв'язку з цим цікавою, на наш погляд, є думка голови Харківського обласного суду Бринцева В. Д., кандидата юридичних наук, доцента, який разом з іншими представниками правосуддя стверджує про необхідність реорганізації роботи кваліфікаційних комісій суддів [3]. Проблема полягає в тому, що на відміну від основного складу Вищої ради юстиції, кваліфікаційні комісії суддів працюють на громадських засадах, виконуючи значний обсяг роботи "за сумісництвом", не маючи при цьому жодної одиниці в штатному розкладі. При цьому немає можливості зменшити їхню завантаженість за основним місцем роботи, немає також додаткових коштів для стимулювання їхньої праці, компенсації трудових витрат. Такий стан справ у питаннях кадрової політики не сприяє формуванню якісного складу суддів, що викликає нарікання як окремих учасників судового процесу, так і представників Вищої ради юстиції.

Розв'язанню цієї проблеми сприятимуть заходи, спрямовані на доукомплектування кваліфікаційних комісій штатними консультантами та секретарями, оснащення їх комп'ютерною технікою. Зрозуміло, що це вимагає додаткових витрат, але вже давно стало відомим прислів'я, що дешева юстиція дорого коштуватиме народові.

Крім того, у зв'язку з відкриттям спеціального факультету з підготовки суддів на базі Національної юридичної академії України у 1999 році, слушною є пропозиція й про створення єдиної державної комісії для визначення рівня професійної підготовки випускників факультету, яка діятиме при Вищій раді юстиції. При цьому з компетентних кваліфікаційних комісій слід виключити функцію "первинного іспиту" на заняття посади судді.

Проблема кадрового забезпечення стосується в перспективі не тільки системи суддів загальної компетенції. Аналогічні питання протягом останніх трьох років стояли у порядку денному деяких пленумів Вищого арбітражного суду України. Ось суть проблеми: аналіз роботи арбітражних судів свідчить про стійку тенденцію збільшення справ, прийнятих до розгляду, де основною масою (понад 70 %) залишаються справи з майновими претензіями.

При цьому, як зауважив голова ВАСУ Дмитро Притика, якість розгляду справ знижується. Тільки у 1999 році кожне дев'яте рішення було опротестоване, збільшилася й частка скасованих рішень [4]. Все разом свідчить про брак у роботі з кадрами останньої ланки. На цій підставі слід визначити, що робота суддівського апарату потребує постійного вдосконалення. Крім суто професійних необхідно звернути увагу на моральні якості тих, хто покликаний вирішувати долю підприємств та людей, які на них працюють.

З метою подолання вказаних вад у роботі арбітражних судів, керівництвом ВАСУ прийнято рішення налагодити співпрацю із Службою Безпеки України та Міністерством юстиції з метою посилення контрольних функцій за кадровим складом, що дасть змогу виявити зловживання, попередити можливі правопорушення з боку суддів.

Позитивною у цьому сенсі уявляється практика діяльності системи правосуддя у Литві, де декретом президента у 1999 р. було засновано Суд суддівської честі. Виходячи з розмірів державної території та потреб литовської системи правосуддя, до названої структури увійшли п'ятеро досвідчених суддів, які працюють на постійній основі, виконуючи свої повноваження лише протягом двох років. Суд честі розглядає дисциплінарні справи на суддів, дає рекомендації щодо їх звільнення, накладає самостійно дисциплінарні стягнення.

Спробу на вдосконалення було зроблено в межах системи правосуддя Швейцарії, де запропоно-

вано новий порядок вирішення адміністративних спорів: одна й та сама особа частину дня працює суддею, іншу — адвокатом. Таке нововведення не знайшло підтримки у жителів країни. Судді в окремих процедурах виступають як адвокати і, навпаки, виконуючи функції захисту, діють не на користь заявника.

Думається, що подібні реформаторські спроби поєднати в одній особі протилежні функції були заздалегідь приречені на провал. Існуюча в міжнародних документах система стандартів щодо юридичної професії підтверджує цю думку.

Підсумовуючи деякі висновки щодо суддівського напрямку юридичної діяльності, слід звернути увагу на виняткову роль особистісного фактора в питаннях вдосконалення даного виду юридичної роботи, не заперечуючи потенційних можливостей, що криються в організаційній структурі судової влади.

По суті питання професіоналізму, честі, моральності в сфері юридичної діяльності — це питання, які вивчаються наукою "юридична деонтологія". Деонтологічний аспект всякого напрямку професійної діяльності давно цікавить юристів-науковців тому, що розкриває потенційні можливості людського характеру, мислення, здібності професійного спілкування у зв'язку з виконанням свого обов'язку.

Саме на цій підставі, говорячи про вдосконалення правосуддя у зв'язку із вдосконаленням соціальної організації в цілому, слід уважно ставитися до таких проблем, як проблеми кадрового забезпечення, де в центрі уваги перебуває не організаційна побудова або правовий статус установи, а особистість юриста — фахівця правової сфери, на якого покладено високий обов'язок втілювати в життя Право.

Аналізуючи сферу практичної діяльності правових інститутів, доречно зупинитися на питаннях **адвокатської діяльності** та перспективах її розвитку в Україні. Якщо проблеми вдосконалення суддівської діяльності значною мірою пов'язуються з роботою в напрямку особистості, підвищення професіоналізму суддів, то ефективне функціонування інституту адвокатури пов'язується з питаннями організаційно-статусного характеру.

До таких висновків ми прийшли в результаті аналізу рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. у справі про право вільного вибору захисника та заяви Спілки адвокатів України [5], в якій висловлюється занепокоєння станом речей щодо здійснення захисту у кримінальному процесі особами, які не мають свідоцтва на право заняття адвокатською діяльністю. Не вдаючись у деталі зазначених документів, зазначимо, що інститут адвокатури протягом останніх восьми років перебуває у стані свого поступового розвитку, і

згадана подія є лише наступним кроком на цьому довгому шляху.

З одного боку — вимоги міжнародного стандарту щодо права громадян на звернення за захистом до будь-якого юриста на всіх стадіях кримінального процесу (на які посилається КСУ), з іншого — протилежні вимоги і стурбованість представників найважливішої правозахисної інституції про можливість знищення таким чином адвокатури в Україні.

Як бачимо, склалася суперечлива ситуація, яка з часом буде вирішена, але й без цього нереалізованими залишаються положення Указу Президента України "Про деякі заходи щодо підвищення рівня роботи адвокатури", прийнятого з метою посилення гарантій адвокатської діяльності, забезпечення доступності правової допомоги населенню, об'єднання адвокатів у єдину професійну організацію [6].

На превеликий жаль, представники Спілки адвокатів продовжують висловлювати занепокоєння з приводу відсутності надійних гарантій здійснення професійної діяльності, нехтування професійними правами з боку правоохоронних органів, а саме: переслідування адвокатів, проведення несанкціонованих обшуків в адвокатських об'єднаннях, допит адвокатів та безпідставне вилучення документів, що є предметом адвокатської таємниці, втручання в адвокатську діяльність.

Така практика є неприпустимою щодо професійного об'єднання адвокатів, а її тривалість завдає невинуватим громадянам, які звертаються за захистом. Незахищеність захисника обертається шкідливими наслідками для тих, хто очікує на допомогу. В умовах громадянського суспільства має діяти зовсім інший принцип, згідно з яким громадяни надійно захищені законом від свавільного втручання державної влади у сферу їхньої свободи.

Таким чином, надання надійних соціальних гарантій незалежності адвокатської діяльності, забезпечення високого рівня професіоналізму у наданні правових послуг населенню є стратегічними завданнями розвитку стосовно цього напрямку юридичної діяльності.

Окремо зупинимось на перспективах розвитку **системи юридичної освіти**. Серед трьох основних форм здійснення юридичної діяльності навчальна діяльність привертає до себе увагу в ракурсі концептуальних положень реформування вищої освіти в цілому та державних програм підвищення ефективності правової освіти [7].

Визнаючи ряд недоліків у цій сфері, обумовлених якістю надання освітянських послуг, незначними потребами у фахівцях на ринку праці та проблемою конкуренції державної і недержавної освіти, слід враховувати і той факт, що з прийняттям Закону України "Про освіту" в 1992 році та за умов

бюджетної кризи минуло небагато часу для того, щоб робити кінцеві висновки. Проте видається можливим сформулювати деякі напрямки розвитку і цієї сфери:

— розробка і запровадження державних стандартів вищої юридичної освіти для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;

— наповнення новим змістом програм правої освіти, створення нового покоління підручників, навчально-методичних посібників, дидактичних матеріалів та інших засобів навчання з юридичних навчальних дисциплін;

— об'єднання зусиль науковців Національної академії наук України, галузевих академій і вищих навчальних закладів, громадських організацій, юристів-практиків для визначення актуальних проблем підготовки юристів, підвищення кваліфікації практичних працівників;

— вироблення механізму забезпечення місця для проходження навчальних та виробничих практик студентами юристами та їх працевлашту-

вання в органах державної влади, підприємствах, установах, організаціях;

— створення ефективної системи післядипломної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації юридичних кадрів і забезпечення професійної мобільності юридичних кадрів;

— покращення фінансово-господарської діяльності закладів освіти [8].

За прогнозами ЮНЕСКО у XXI столітті національного добробуту на рівні світових стандартів здобудуть лише ті країни, працездатне населення яких складатиметься на 40–60 % з осіб, що мають вищу освіту. З цього приводу цікавою є думка директора Інституту соціальних і правових наук МАУП, доктора політичних наук О. В. Бабкіної, яка стверджує, що розвиток вищої школи перестане бути проблемою тільки просвіти, культури, національного престижу й обертається в пріоритетну стратегічну задачу забезпечення науково-технічного та соціально-економічного потенціалу держави, а відтак і громадянського суспільства.

1. Громадянське суспільство в Україні.— К: Логос.— 1997.— С.
2. Закон України "Про статус суддів" від 15 грудня 1992 р.
3. Кадровая проблема по-прежнему остается актуальной для судов // Юридическая практика. — 2000. — № 3.
4. Вернигора Н. Вищий арбітражний суд: підсумки минулого року // Юридична практика. — 2000 р. — № 2.
5. Заява Спілки адвокатів України з приводу рішення Конституційного Суду від 16.11.2000 р. у справі про право віль-

ного вибору захисника // Закон і бізнес.— 2000.— №51—52.

6. Указ Президента України "Про деякі заходи щодо підвищення рівня роботи адвокатури" від 30 вересня 1999 р.
7. Національна програма правової освіти і правової інформатизації населення (проект 2001 р.).
8. Державна програма розвитку юридичної освіти в Україні (проект 2000 р.).
9. Бабкіна О. В. Зачем реформировать высшую школу // Зеркало недели № 11 от 18 марта 2000 г.

Husarev S. D.

SPECIAL CONCERNS OF LEGAL ACTIVITY DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF FORMATION OF CIVIL SOCIETY

In his articles the author observes problematic issues of formation of civil society in Ukraine in the light of legal sphere development concerning development of legal activity which is taking place in the forms of legal practical and legal educational activity. Attention is paid to the role of moral factor in legal activity.

Special concerns and perspectives of reformation of court system, advocacy as well as the legal education system in Ukraine is being analysed.